

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

У статті розглядається сучасний стан соціальної інфраструктури села та демографічної ситуації. Наголошено, що важливим фактором відродження та розвитку соціальної сфери села є модифікація її соціально-економічної структури. Відсутність важливих структурних елементів соціальної сфери є причиною масового відпливу робочої сили з сільської місцевості та занепаду сільських територій. У зв'язку з реформами аграрної сфери особливої актуальності набуває аграрна політика держави, яка, з одного боку, повинна враховувати особливості сільського укладу життя, а з іншого - сприяти інтегруванню села в оновлюваний соціально-економічний простір, забезпеченню його мешканцям стабільних умов і життєвих перспектив.

In article the current state of social infrastructure of the village and a demographic situation is considered. It is noted that an important factor of revival and development of the social sphere of the village is its modification socially - economic structure. Lack of important structural elements of the social sphere is the reason of mass outflow of labor from the rural areas and decline of rural territories. Due to the reforms of the agrarian sphere special relevance is gained by an agrarian policy of the state which, on the one hand, has to consider features of rural tenor of life, and with another - to promote village integration in updated socially - economic space, providing to his inhabitants of stable conditions and vital prospects.

Ключові слова: село, економічний і соціальний розвиток, соціальна інфраструктура, демографічна ситуація, рівень життя.

Ключевые слова: село, экономическое и социальное развитие, социальная инфраструктура, демографическая ситуация, уровень жизни.

Keywords: village, economical and social development, social infrastructure, demographic situation, living-being level.

Розвиток ринкових відносин на селі - складний та багатогранний процес, який потребує комплексного вирішення соціальних та економічних проблем. Загальновідомим є той факт, що рівень розвитку соціальної сфери перебуває в прямій залежності від економічного стану виробничої сфери, і навпаки. Входження сільської соціальної сфери в ринкові відносини висуває ряд невідкладних завдань, адекватних галузям виробничої сфери. Насамперед це стосується реформування власності, створення сприятливого інвестиційного клімату, пошуку нових джерел фінансування, стимулювання попиту та пропозиції. Не менш актуальним є питання розвитку соціальної сфери та соціальної інфраструктури українського села.

Цим проблемам присвячені наукові праці багатьох відомих вчених, зокрема П.І. Гайдуцького, Й.С. Завадського, Т.І. Заславської, О.І. Здоровцова, Д.Ф. Крисанова, І.В.Прокопи, П.Т. Саблука, М.Г. Салка, Р.І. Тринька, Г.В. Черевка, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишина, Х.І. Якуби та інших вчених. Більшість наукових робіт названих авторів з соціальних проблем села належить до дореформеного періоду. Отже, сучасний стан та практичне значення досліджуваної проблеми для розвитку села обумовили актуальність теми даної статті.

Чинний Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (від 17.10.1990 р. № 400-ХІІ) визначає заходи щодо соціального розвитку села, надаючи перелік першочергових організаційно-економічних і правових заходів, які мають бути реалізовані на сільських територіях [5,53]. Мінімальний розмір державних капіталовкладень, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та АПК, має становити не менше 1 % ВВП (на будівництво об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості спрямовується не менше 50% державних капіталовкладень, передбачених цією статтею). Проте Закон не виконується, особливо в частині надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, закладів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі,

комунальних об'єктів, електро- й водопостачання тощо, та в забезпеченні якісного медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування села [3].

Передача до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, що належали сільгосп підприємствам, не підкріплюється наповненням місцевих бюджетів відповідними фінансами. Агрохолдинги також, переважно, не вбачають необхідності у розвитку (підтримці) соціальної інфраструктури, хоча вона підвищує привабливість території, сприяє покращенню якості трудового потенціалу, гальмує вимивання працездатного населення та руйнацію населених пунктів. Сучасний стан соціальної сфери села, а з ним й інші аспекти життєдіяльності сільських територій, є близькими до критичного, що підтверджується, зокрема, наступними даними:

1. Несприятлива демографічна ситуація та невпинне зменшення чисельності населення в сільській місцевості. З одного боку, в сільській місцевості фіксується зростання народжуваності з 8,7 немовляти на 1 000 населення (2001 р.) до 12,6 (2012 р.). Село, в цілому, молодшає (у 2012 р. кількість осіб у віці 65 і старше роки складала 37,9 % від кількості населення у віці 15-49 років; і це є найнижчим показником за останні десять років)[4]. Тим не менш, рівень смертності перевищує народжуваність, скорочення сільського населення за останні десять років становить 163 тис. осіб на рік, а кількість сільських населених пунктів у 2000-2012 рр. зменшилася на 289 одиниць. Отже, скорочення населення є наслідком постійного впливу економічно активних верств селянства, яке, в свою чергу, обумовлене слабким розвитком сільських територій [11].

2. Високий рівень безробіття. Хоча ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» відносить до зайнятого населення членів особистих селянських господарств (ОСГ), на початок 2013 р. кількість зареєстрованих безробітних серед сільського населення становила 247,6 тис. (у 2011 р.– 211,0 тис. осіб, у 2010 р. – 236,1 тис. осіб). За даними Державної служби зайнятості, на кінець 2012 р. навантаження на одне робоче місце в сільському господарстві склало 55

осіб на одне вільне робоче місце (від 14 в АР Крим до 608 в Луганській обл. і 302 у Черкаській обл.). Наприкінці 2011 р. аналогічний показник складав 43 особи на одне вільне місце (від 16 осіб на місце в АР Крим до 164 осіб на одне місце в Черкаській обл.) [5].

3. Найнижча серед галузей економіки оплата праці. За рівнем середньомісячної зарплати сільське господарство посідає останнє місце (на січень 2013 р. середньомісячна заробітна плата штатного працівника в сільському господарстві становила 2025 гривень, що майже на 1000 грн менше, ніж в цілому по економіці країни). Середньомісячні грошові доходи сільських домогосподарств складають 77% доходів міських домогосподарств. Зарплата не є основним джерелом коштів селян; головний спосіб самозабезпечення – господарювання на присадибних ділянках та ведення підсобного господарства. Виробництво продукції в ОСГ із землекористуванням до 1 га (а це 56,3% загальної кількості ОСГ) спрямоване, переважно, на задоволення потреб родини, при цьому розміри земельної ділянки на одного члена ОСГ часто не дають отримати доходи, достатні для формальної життєдіяльності.

4. Висока міграція сільського населення. Через низьку вартість робочої сили, що не забезпечує нормальних стандартів споживання, лише 60% селян працюють за місцем проживання, намагаючись працевлаштуватися у інших галузях економіки. І у сільській місцевості спостерігається від'ємне сальдо міграції [6]. Відплив найбільш ініціативних економічно активних громадян (перш за все молоді) до міст та за кордон унеможливорює нагромадження і якісне відтворення сільських трудових ресурсів, прискорює постаріння населення, зменшує кількість працюючих та погіршує якість трудового потенціалу села. Стрімке зростання частки осіб непрацездатного віку в загальній чисельності селян збільшує економічне навантаження на працездатне населення, а також вимагає зміни підходів до забезпечення належного функціонування соціальної сфери села.

5. Недостатній рівень забезпеченості медичними закладами та медичним обслуговуванням. Погіршення соціальної ситуації на селі пов'язане, зокрема, з

низькою якістю медичних послуг та нерівним доступом до них різних верств населення (у тому числі, йдеться про первинну медико-санітарну допомогу). Гострими проблемами є дефіцит медичних закладів, кваліфікованого медичного персоналу, низька оснащеність закладів, нестача якісних доріг та автомобілів швидкої медичної допомоги [6, 48].

Рахункова палата (лист № 17-574 від 11.03.2013 р.) фіксує зменшення протягом 2008-2012 рр. кількості самостійних лікарських амбулаторій та поліклінік на 318 одиниць, але за даними МОЗ їхня чисельність зростає (з 2321 до 3,5 тис.). Проте, навіть за умови збільшення кількості зазначених закладів, забезпеченість ними – 2,4 на 10 тис. населення – вдвічі нижча за європейську (4,9 на 10 тис. населення незалежно від того, місто чи село) [8, 112]. Наявні значні відмінності між регіонами у забезпеченості амбулаторіями: від 4,3 на 10 тис. населення у Харківській області до 1,53 у Волинській; відсутня кореляція між забезпеченістю амбулаторіями і щільністю населення. Медичні заклади на селі не мають повного набору обладнання, виробів медичного призначення та інвентарю, необхідних для надання первинної допомоги. Кількість введених штатних посад лікарів первинної допомоги часто є нижчою за нормативну, а рівень їх укомплектованості за даними МОЗ, становить 76,6 %. Навантаження на лікаря первинної допомоги у сільській місцевості подекуди сягає 5-6 тис. прикріпленого населення. Отже, зростає потреба населення у більш дорогій вторинній та екстреній медичній допомозі [7].

Особливе значення для забезпечення належної доступності первинної медичної допомоги для сільських жителів має наявність автотранспорту. За цим показником також існують значні міжрегіональні відмінності: від 5,2 автомобіля на 10 тис. сільського населення у Харківській області до 1,3 автомобіля у Тернопільській, Івано-Франківській та Рівненській областях. За даними МОЗ автопарк первинної допомоги в усіх регіонах зношений на 80 % і більше.

6. Низька забезпеченість мережею сільських освітніх закладів. Протягом 1991-2013 рр. в Україні було закрито майже 40 % державних дошкільних

навчальних закладів (ДНЗ), причому переважно в сільській місцевості, де вони утримувались за рахунок колективних господарств. У 2013 р. рівень охоплення сільських дітей ДНЗ становив 36 % (9,3 тисячі ДНЗ).

Кількість загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості на 01.09.2012 р. – 12799 закладів (1 319 573 учнів); протягом 2008-2012 р. їхня мережа скоротилася на 1053 школи. Зменшення чисельності дітей шкільного віку на селі призводить до недозаповнення шкіл та неможливості утримувати їх належним чином місцевою владою, і тому запроваджено державну програму «Шкільний автобус», в межах якої забезпечується доставка дітей до шкіл у крупніших поселеннях. Проте 14 208 школярів не охоплені нею внаслідок постійного недофінансування, високої частки несправних та застарілих машин, нерозвиненістю дорожньо-транспортної мережі, відсутності доріг із твердим покриттям. Проблемою є нестача кваліфікованих вчителів і технічного обладнання: у 2012 р. лише 57,39 % сільських шкіл були підключені до мережі інтернет, хоча комп'ютеризація та інформатизація шкіл знижують вплив чинника «географічної віддаленості», скорочують «цифрову нерівність», долаючи відставання в навчанні школярів із сільських (гірських) районів і малих міст [10].

Важливим закладом соціальної інфраструктури села є школи естетичного виховання, які одночасно забезпечують і позашкільну освіту (дозвілля), і є осередками культури, сприяючи естетичному розвитку дітей і підлітків. На 100 тис. сільського населення припадає менше двох таких шкіл, а їхня кількість постійно зменшується, хоча потреба в них зростає: у 2000/01 році в цих школах навчалися 295,7 тис. осіб, а у 2011/12 – вже 335,79 тис. осіб [9].

Далі розглянемо житлові умови сільського населення. 35,8 % загальної площі житлового фонду України розташовано в сільській місцевості, і селяни мають на 13-19 % вищий, ніж в містах, рівень забезпеченості житлом в розрахунку на одну особу (26,8 м²). У 2012 р. частка домогосподарств із житловою площею, меншою за санітарну норму (13,65 м² на одну особу), у

великих містах склала 47,5 %, у малих містах – 37,5 %, у сільській місцевості – 38,6 %.

Щодо якості сільського житлового фонду, то вона є незадовільною: майже 32 % сільських домогосподарств мають житло, побудоване до 1960 р., 47,3 % – у 1960-70-х рр, 15 % – у 1980-х рр. Починаючи з 1991 р., у сільських поселеннях побудовано лише 5,1% у 1990-х рр. і менше 1 % сільського житлового фонду в 2000-х рр.[10]. Переважна частина сільського житлового фонду є фізично і морально застарілою і відрізняється низьким рівнем комфортності.

8. Низький рівень розвиненості дорожньо-транспортної інфраструктури. За інформацією Міністерства інфраструктури України, протягом 2006-2013 рр. поліпшено транспортне сполучення у сільській місцевості лише до 208 населених пунктів (загальна протяжність доріг – 455,9 км); станом на 01.01.2013 р. 109 населених пунктів не мають доріг з твердим покриттям. Регулярним транспортним сполученням забезпечено 26,8 тис. сільських населених пунктів (97,5% від їх загальної кількості), але якість і порядок обслуговування поселень, які формально мають регулярне сполучення, не є задовільними. Автобуси, що працюють на сільських маршрутах, практично повністю вичерпали свій ресурс і потребують заміни, так само, як і під'їзди до багатьох населених пунктів [10] .

9. Низька забезпеченість об'єктами культурного призначення. У селах України працюють понад 30 тис. закладів культури, зокрема 16 тис. клубних закладів, понад 14 тис. бібліотек, 287 шкіл естетичного виховання та 70 музеїв. Варто зазначити, що з 1990 до 2011 рр. клубних закладів поменшало на 4,6 тис.: значна частина перебуває у запустінні, зруйнована або змінила призначення. Є проблема й із кадрами для сільських закладів культури через непопулярність цих професій, замалу заробітну плату та відсутність системи сприяння залученню кадрів до села.

Скорочується кількість заходів культурно-мистецького спрямування: якщо в 2002 р. в сільській місцевості було проведено 2 668 концертів і 2 039

вистав, то у 2013 р. – 1 851 та 1 607 відповідно. У 1990 р. селяни за рік відвідали 200 млн кіносеансів, а у 2013 р. лише 360 тисяч, отже відвідання наймасовішого типу культурного заходу скоротилося в 540 разів.

Протягом 1990-2011 рр. на 4 тис. скоротилося число бібліотек. У 1997 р. бібліотеки перейшли на утримання місцевих бюджетів, що призвело до повної чи часткової децентралізації бібліотечних систем. Щодалі погіршується їх матеріально-технічна база, вони потребують ремонту, майже всі не опалюються; не поповнюються книжкові фонди та фонди періодичних видань, не кажучи вже про осучаснення бібліотек, розвитку на їх базі інформаційних інтернет-центрів. При цьому, сільська бібліотека (навіть у кращому стані) залишається єдиним безоплатним, отже максимально доступним для всіх верств населення інформаційним та культурним центром сучасного села, а отже потребує всебічного розвитку.

33% сільської молоді зазначають, що їм не вистачає культурних закладів у їхньому населеному пункті, 16% селян вважають, що такі заклади розташовані надто далеко, а це означає неможливість задовольнити власні культурні потреби, провести повноцінне дозвілля, що призводить до зростання рівня соціально негативних явищ (пияцтва, в т.ч., підліткового, вживання психоактивних речовин, асоціального поведінки тощо) та не сприяє розвитку сільських громад. З метою виправлення зазначеної ситуації прийнята Постанова Верховної Ради України від 8 лютого 2012 р. № 4356-VI «Про впровадження мораторію на закриття державних і комунальних закладів культури у сільській місцевості», але говорити про її дієвість зарано [9].

Явища занепаду інфраструктури українського села загострюються, проте забезпечення державної політики щодо сільських територій є недостатнім: інституції та механізми координації політики створюються і скасовуються, а чинні не завжди діють. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Основною метою визначено забезпечення життєздатності сільського господарства, його

конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Програма визначає шляхи і способи розв'язання проблем села, встановлює завдання і заходи та очікувані результати, але не містить жодного завдання, яке б зосереджувалося саме на збереженні та розвитку соціальної складової життєдіяльності сільських територій, що, в свою чергу, відбиває загальний підхід до соціальних питань як до другорядних [3].

Отже, ефективне управління сільськими територіями визначається багатьма складовими, однією з яких є соціальна інфраструктура. Остання має задовольняти життєві потреби провідної продуктивної сили суспільства – людини, та тим самим сприяти розвитку сільської економіки. Наявність ефективно функціонуючої соціальної інфраструктури сільських територій є одним із визначальних факторів не лише соціальної стабільності, але й ефективного господарювання. Відсутність важливих структурних елементів соціальної сфери є причиною масового відпливу робочої сили з сільської місцевості та занепаду сільських територій.

Важливим фактором відродження та розвитку соціальної сфери села є модифікація її соціально-економічної структури. Завдання цих перетворень – формування нових, більш ефективних з точки зору задоволення потреб сільського населення і враховують зміни у відносинах власності у виробничій сфері організаційно-правових форм і структури потужностей соціальної сфери за формами власності. Соціальна інфраструктура потребує вдосконалення територіальної організації та форм роботи, модернізації активної і пасивної частин основних фондів з орієнтацією на швидке досягнення нормативів і стандартів обслуговування. Порушені проблеми негативно позначаються на рівні життя, соціальних настроях селян, перспективах розвитку аграрного сектора. Вирішення їх за допомогою комплексу регульованих державою заходів здатне радикально змінити ситуацію з якістю життя в сільській місцевості, створити потенціал сталого розвитку економіки в цілому.

Література

1. Гаврилко П.П. Пріоритети збереження трудового потенціалу сільських територій / П.П. Гаврилко // Ефективна економіка. – 2012. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1149>
2. Абрам'юк І. Чи є розвиток українського села справжнім пріоритетом державної політики? / І. Абрам'юк // Інститут громадянського суспільства. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2264>
3. Державна житлова політика України: проблема соціально-економічної ефективності: аналіт. доп. /О.А. Більовський – К.: НІСД, 2012. С. 15
4. Земля – село – люди – реформа; збірник аналітичних матеріалів Експертного форуму з питань земельної реформи; м. Київ, 14 лютого 2012 року. – К.: Легальний статус, 2012. С. 14.
5. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / [В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2013. – С.53
6. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / [В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін, І. М. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 60 с., С. 48).
7. Таблица: 0204. Розподіл постійного населення за статтю, віковими групами та типом поселень (0,1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/dialog/Saveshow.asp>
8. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2012. – С. 179

9. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2011 році. Статистичний бюлетень Державної служби статистики України, 2012.; інформація МОЗ.
10. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів: аналітична записка.- /Авчухова А.М., Кочемировська О.О./ - Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132/>
11. Аналітичні матеріали Міністерства освіти. Електронний режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/education-reform/informatsijno-analitichni-materiali-pro-diyalnist-ministerstva-osviti-i-nauki-molodi-ta-sportu-ukrajini-1>

РЕПОЗИТАРІЙ УДНУ